

Презентація XIX Випуску наукового журналу «Українознавець». - Львів, 2019р. ©

На запрошення головного редактора, завідувача Кафедрою українознавства, директора Інституту Східної Європи(ІСЄ), доктора історичних наук, професора, академіка Віктора Ідзя, 5 лютого 2019 року з 10 до 11 години, в Львівській науковій бібліотеці, відбулась презентація XIX Випуску наукового журналу «Українознавець».

В презентації взяли участь науковці, викладачі вузів, гімназій, шкіл, громадські, культурні, релігійні діячі які цікавляться науковою діяльністю друкованого органу Кафедри українознавства ІСЄ - «Українознавець»...

На презентації XIX Випуску наукового журналу «Українознавець» для вчених з редакційної ради і редколегії, для всіх гостей: науковців, викладачів вузів, гімназій, шкіл, громадських, культурних, релігійних діячі які взяли участь у презентації друкованого органу Кафедри українознавства ІСЄ - «Українознавець», засновником та головним редактором, директором Інституту Східної Європи, доктором історичних наук, професором, академіком Віктором Ідзьо було наголошено: «що в наступному 2020 році науковому журналу «Українознавець» виповнюється 15 років з часу заснування... Ми уже успішно святкували 10-ти ліття «Українознавця» (2005-2015рр.), що відзначено на обкладинці XIX випуску... Українознавець сьогодні є єдиним у Львові фаховим науковим журналом, який досліджує наукове українознавство в галузях української історії, філології та філософії. Надіюсь, що ми усі разом гідно відзначимо в наступному 2020 році 15 - ти ліття, цю поважну дату (2005-2020рр.) функціонування «Українознавця» його XX Випуском...

На завершення презентації XIX Випуску «Українознавця» за 2019 рік лиш наголосити, що з усіма випусками наукового журналу «Українознавець» за 2005-2019 роки можна познайомитися у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника...

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний науково-дослідний Інститут українознавства та всесвітньої історії
Кафедра українознавства Інституту Східної Європи
Ministry of Education and Science, youth and sport of Ukraine
National Research Institute of Ukrainology and world history
Department of Ukrainian Studies of Eastern-European Institute

Друкується за рішенням редакційної ради журналу “Українознавець”,
протокол № 1 від 3 січня 2019р. та протокол №1 від 3. 01. 2019р. Кафедри українознавства ІСЄ.
The journal is published according to the decision of the Editorial Board of
Connoisseur of Ukraine, minutes №1, January 3, 2019 and minutes №1, January 3, 2019.

В XIX Випуску «Українознавця» опубліковані наукові праці вчених-українознавців Кафедри українознавства Інституту Східної Європи, а також вчених з Києва, Львова, Рівного, Москви, які досліджують проблеми зародження, становлення, розвитку та ролі в українській історії та суспільстві українського козацтва, його визначних політичних та військових діячів.

Українознавець - Connoisseur of Ukraine Випуск - Issue XIX. - Львів-Lviv, 2019.

Редакційна Рада:

доктор історичних наук	Баран В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Васюта С. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Даниленко В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Когутяк М. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Калакура Я. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Кабузан В. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Плисюк В. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Пасічник М. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Савчук Б. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терський С. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Сворах С. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терпиловський Р.В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Федака С. (Ужгород, Україна)
доктор історичних наук	Мацкевий Л. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Масарик Я. (Світава, Чехія)
доктор історичних наук	Ірша Р. (Братіслава, Словаччина)
доктор історичних наук	Хорошкевич А. Л. (Москва, Росія)
доктор філологічних наук	Єрмоленко С. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Качкан В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор філологічних наук	Крик Я. (Мюнхен, Німеччина)
доктор філологічних наук	Кононенко П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мегела І. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мосенкіс Ю. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мушинка М. (Пряшів, Словаччина)
доктор філологічних наук	Зимомря М. (Дрогобич, Україна)
доктор філологічних наук	Партико З. (Запоріжжя, Україна)
доктор філологічних наук	Галич О. (Рівне, Україна)

Редколегія: Директор ІСЄ, завідувач Кафедрою Українознавства, доктор історичних наук, професор УУМ, професор Кафедри українознавства ІСЄ, професор ЛНАУ, провідний науковий співробітник ННДІУ МОН України, академік, віце-президент Академії Наук “Трипільська Цивілізація”, академік МАНС, лауреат премії імені академіка І.П.Крип’якевича, лауреат міжнародної премії імені Короля Данила Галицького - В.С.Ідзьо(**Засновник та головний редактор**), доктор філологічних наук, професор ІСЄ, академік П.П.Кононенко (**Перший заступник головного редактора**), доктор юридичних наук, професор ІСЄ, академік, президент Академії Наук “Трипільська Цивілізація” В.С.Гаркуша, доктор філософських наук, професор ІСЄ, академік, перший віце-президент Академії Наук “Трипільська Цивілізація” М.П.Недюха, кандидат філологічних наук, професор Г.П.Пасічник, доктор філософських наук, професор ІСЄ Т.П.Кононенко, доктор філософії, доцент О.В.Огірко, кандидат історичних наук, науковий співробітник ННДІУ О.Б.Ярошинський, кандидат історичних наук, доцент Л.К.Токар, кандидат історичних наук, доцент В.С.Артюх, кандидат історичних наук, доцент І.В.Баран, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач відділу мови ННДІУ В.Ю.Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент Л.І.Конюхова(**літературний редактор**), кандидат філологічних наук, доцент Р.В.Кюнцлі, кандидат філологічних наук, доцент, виконуючий обов’язки професора В.О.Хитрук, доктор філософії, доцент виконуючий обов’язки професора Т.Б.Каляндрук, кандидат історичних наук, доцент УЛС І.І.Сварник, доцент ІСЄ Г.Ю.Гриценко, доктор історії України К.Хоронжук, викладач історії України Т.Мосійчук, науковець Кафедри Українознавства, технічний секретар ІСЄ Л.Бурка, доктор технічних наук, професор Львівської Академії Друкарства І.В.Огірко(**технічний редактор**).

©Національний науково-дослідний Інститут Українознавства МОН України.

©Кафедра українознавства Інститут Східної Європи.

©Науковий журнал «Українознавець».

Зміст. Наукові праці вчених українознавців.

Горенко Лариса. Культурно-освітня діяльність гетьманів та козацької старшини другої половини XVII-XVIII століть в Україні.....	4
Вадим Задунайський. Ініціативність – базисний принцип військового мистецтва українських козаків.....	9
Ідзьо Віктор. Відновлення Української козацької держави в середині XVII століття через призму європейського світобачення.....	14
Огірко Олег. Християнські засади козацтва.....	23
Олійник Юлія. Постать Богдана Хмельницького в пам'ятках Львівського історичного музею.....	28
Омельчук Володимир. Козацько-народне повстання 1734-1738 роках на правобережній Україні в міжнародних відносинах.....	33
Пасічник Галина. Козацтво: Лінгвістична іпостась.....	36
Храбан Олег. Україна після Переяслава в 1654-1660 роках.....	39
Чікалін Руслан. Хмельниччина в Руському і Белзькому воєводствах: огляд української історіографії.....	46
Шикір Микола. Гетьман України Петро Дорошенко.....	57
Шилов Юрій. Історична постать Богдана Хмельницького на тлі етнокультурних основ України й козацтва.....	83

Рецензії.

Ідзьо Віктор. Рецензія на монографію доцента Кафедри українознавства Інституту Східної Європи Каляндрука Тараса «Козаки. Слов'яни проти орди». - Львів «Піраміда», 2017. - 496 с.».....	93
Галич Олександр. «Україна козацька» В. Северинюка: зародження нового літературного жанру. Рецензія на монографію Северинюка Валентина. «Україна козацька: історична поема. - К.: Видавництво Ліра. - К, 2017. - 386 с.».....	94
Наші автори.....	99

Content.

Scientific works of Ukrainian Studies scientists.

Horenko Larysa. Educational-cultural activity of hetmans and Cossack prosperous class of the second half of XVII-XVIII centuries in Ukraine.....	4
Zadunajsky Vadim. Initiative - the basic principle of the military art of the Ukrainian Cossacks.....	9
Idzo Viktor. Ukrainian Cossack State in the middle of the 17 th century.....	14
Ohirko Oleh. Christian principles of the Cossacks.....	23
Oliynyk Julia. The figure of Bogdan Khmelnytsky in the monuments of the Lviv historical museum. Senior Researcher of the «Museum-Arsenal» Department of the Lviv Historical Museum.....	28
Omelchuk Volodymyr. The article deals with the Cossack-civilian riot at the Right-Bank Ukraine in 1734-1738 in terms of international relations.....	33
Pasichnyk Halyna. Kozatstvo: linguistic hypostasis.....	36
Hraban Oleh. Ukraine in the Aftermath of the Treaty of Pereyaslav in 1654-1660.....	39
Chikalın Ruslan. Khmelnychchina in Russ and Belz voivodeships: review of Ukrainian historiography.....	46
Shykir Mykola. The article examines the activity of the Ukraine Hetman Petro Doroshenko.....	57
Shilov Yuriy. Historical figure of Bohdan Khmelnytskyi against the background of ethnocultural bases of Ukraine and kozatstvo.....	83

Reviews.

Idzo Viktor. Review on the monography “Cossacks. The Slavs against the Horde” by the candidate of economic sciences, assistant professor of the Ukrainian Study Department of the Eastern Europe Institute Taras Kalyandruk.....	93
Halych Oleksandr. A. “Ukraine Cossack” of V. Severynyuk: the birth of a new literary genre. Review on the monograph of Valentyn Severynyuk. “Ukraine Cossack: Historical Poem. - Kyiv: Publishing House Lira-K, 2017. - 386 p.”.....	94
Our authors.....	99

Познайомитися з працями, що опубліковані в XIX Випуску наукового журналу «Українознавець» за 2019 рік можна у Львівській національній науковій Бібліотеці імені Василя Стефаника.

Міністерство освіти і науки України
Національний науково-дослідний Інститут Українознавства.
Кафедра Українознавства Інституту Східної Європи.
Науковий журнал
«Українознавець» - «Connoisseur of Ukraine».

79012, м. Львів, вул. Тесленка, д.2. Тел:(8- 097) 496-22-40, факс:(044)236-01-18,
www.easterneurope.nethouse.ua. E-mail: ukrainoznavezz@ukr.net

Пам'ятка авторів

- * Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою.
- * **Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел і коректне посилання на них.**
- * У статті повинні бути присутні такі необхідні елементи; постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- * Структура статті:
 - >УДК;
 - >прізвище та ім'я автора;
 - >назва статті;
 - >текст статті,
 - >список використаних джерел,
 - >резюме російською й англійською мовами (обсягом до 7 рядків) у такій послідовності:
ім'я та прізвище автора, назва статті, текст анотації.
- Обсяг статті – 9-12 сторінок комп'ютерного набору.
- * Текст статті друкується в одному примірнику українською мовою на білому папері формату А4 кеглем 14 через 1,5 інтервали з дотриманням розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 30 мм, правого – 10 мм (29 рядків, 60-65 знаків у рядку). Не допускається друкування будь-якої частини тексту меншим інтервалом.
- * У тексті статті посилання на використані джерела подаються у квадратних дужках, зазначається порядковий номер і сторінка цитованого джерела.
- *Список використаних джерел складається в алфавітному порядку за вимогами Держстандарту.
- *Сторінки статті нумеруються за порядком, без пропусків і буквених позначень. Автор підписується на звороті останньої сторінки, чим підтверджує, що дати, цитати, фактичні дані, бібліографія звірені, а стаття готова до видання.
- *Ілюстрації та таблиці входять до загального обсягу статті. Загальна кількість ілюстративного матеріалу – таблиць, схем, малюнків – у статті не повинна перевищувати п'яти. Таблиці виконуються згідно з вимогами Держстандарту і розміщуються в тексті статті.
- * Разом із роздруком статті необхідно надіслати дискету, в якій файл статті (у двох копіях) записується в редакторі Microsoft Word 97, шрифт – Times New Roman, розмір шрифту –14, міжрядковий інтервал – 1,5. Схеми та діаграми виконуються в редакторі Word.
- *До статті додаються такі супроводжувальні документи:
 - > рецензія доктора або кандидата історичних чи філологічних наук відповідно до напрямку статті,
 - > повідомлення про автора (прізвище, ім'я, по батькові, посада, спеціальність, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (повна назва навчального закладу, установи), поштова адреса з індексом, службовий і домашній телефони) та кількість замовлених примірників журналу.
- *Редколегія журналу залишає за собою право подавати рукописи на зовнішнє рецензування. Рукописи не повертаються.
- *Редакція зобов'язується кожному автору за плату, надіслати один примірник журналу.

**Головний редактор наукового журнал «Українознавець»,
завідувач Кафедрою Українознавства,
доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо**

Анти, сіверяни чи руси?

Анотація: У статті подається проблема з історії України IX століття, зокрема, з'ясовується питання появи норманів-русів в середовищі автохтонів антів, полян та сіверян.

Основний акцент концентрується на племінних взаємовідносинах слов'ян, автохтонів України та норманів "варягів", хозарів та фіно-угрів.

Ключові слова: Анти, руси, поляни, древляни, сіверяни, східнослов'янська єдність, давньоруська народність.

Підходячи до "Повісті минулих літ" як до історичного джерела, де датована, а навіть не датована вступна частина відповідає історичним реаліям (за винятком окремих легендарних епізодів, які не важко виділити), то дискусії про норманство, слов'янство чи іранство русів втрачають свій сенс.

Об'ємний пласт лінгвіоісторичної літератури, присвячений цій проблемі, значною мірою заполітизованої, набуває переважно історіографічного значення. Київський літописець чітко, впевнено й однозначно висловлює свою позицію з цього питання. Він знає норманів-русів, до яких належить і київська династія князів Рюриковичів. Оскільки в часи літописця князі вже ослов'янилися, а очолена ними держава, отримавши назву Русь, поступово поширювала її на племінні об'єднання, що входили до неї ("поляне иже ныне зовомая Русь"), то він, ніби передбачаючи полеміку, вважав за необхідне довести і пояснити нащадкам походження князів і цієї назви.

Називаючи всі чотири північно-східні племена (чудь, словени, кривичі і весь), що посилали посольства "...за море, до варягів, до Русі", - літописець пише: "Бо так звали тих варягів – русь, як ото одні зуться свеями (шведами), а другі – норманами, англами, інші готами, отак і ці"[8,с.12-16].

Літопис, Бертинські анали й перші договори київських князів з Візантією, на наш погляд, дають, порівнюючи, найбільш виразний джерельний матеріал для розуміння складних, часто непередбачено сплетених в єдиний клубок міжетнічних відносин слов'янських племінних об'єднань і різних груп степових номадів, хозарів, норманів ("варягів") напередодні виникнення Київської держави. В інших джерелах "русь" як озброєні загони, купці чи посольства згадуються лише принагідно і слабо піддаються або не піддаються без натяжок, історичним реконструкціям. Звідси така велика кількість різних суперечливих концепцій, історична сутність яких час від часу дещо змінюється, уточнюється, але більш під тиском політичних обставин, ніж з огляду на перегляд старих чи появу нових джерел.

Ми вже в одній із статей, а також монографії проаналізували концепцію Б.О.Рибаківа про росомонів-русів[2,с.15-27], підхоплену багатьма радянськими дослідниками. Суть концепції зводиться до того, що багаті скарби VI-VIII ст. Середнього Подніпров'я мартинівського та перещепинського типів належали племенній верхівці слов'янського племені русів. Останнє, на думку Б.О.Рибаківа, утворилося внаслідок сармато-слов'янського симбіозу. Воно поглинуло всі інші подніпровські племена й утворило область, яка пізніше, в часи Київської держави, отримала назву "русської землі". Згодом ця назва поширилась на всю державу, відому як Київська Русь. Вже V- VI ст. роси або руси, за Б.О.Рибаківом, витісняють давні імена слов'янських (антських) племен – полян, деревлян, полочан, сіверян та інших і утворюють східнослов'янську єдність – основу майбутньої давньоруської народності[14,с.86-88].

Наступні дослідження і виявлення нових місцезнаходжень скарбів мартинівського типу в ареалі і на поселеннях пеньківської культури антів, а також колочинської культури, показали, що вони належать останнім, як це доводив О.О.Спіцин ще у 1928р[5,с.10-23]. Що стосується скарбів перещепинського типу (Перещепин, Глодоси, Келагеї, Нові Санжари та ін.), то О.К.Амброз та інші дослідники довели, що скарби фактично є багатими елітними поховання тюркських номадів [1,с.109-23]. Разом цей пласт багатих знахідок співпадає у часі з інтегративними процесами на межі Степу і Лісостепу, що відбувалися в середовищі болгарських, аварських та антських племінних елітних груп. Як відомо, саме кочовики, особливо їх еліта, з найдавніших часів накопичувала у своїх руках великі багатства, які нерідко потрапляли разом з ними в могилу. На відміну від них, слов'яни V- VII ст. не залишили нам багатих елітних поховань, хоч за писемними джерелами відомі імена слов'янських племінних вождів (Бож, Мусокій, Ардагаст, Пірогаст, Межамир та ін.). При цьому необхідно підкреслити, що ні в одному із писемних джерел імена слов'янських князів у додержавний період не згадуються у зв'язку з русами. Усі знахідки, що належать до мартинівського типу, разом становлять 24 місцезнаходження – це скарби, закопані перед загрозою пограбування, яку становив для слов'янського землеробського населення та його еліти номадський Степ. У кінці VII – на поч. VIII ст., за археологічними матеріалами, простежується також інфільтрація правобережного населення склавнів в області антів та їх інтеграція. Недавно з'явилася навіть концепція (І.О.Гавритухін, А.М.Обломський), за якою антська племінна еліта закопала скарби у зв'язку з приходом сюди склавнів[4,с.140-148]. І хоч вона виглядає дещо надуманою щодо воєнної загрози, яку для антів

становили склавини, факт переходу правобережного склавінського населення на лівий берег Дніпра незаперечно підтверджений археологічними матеріалами. Цей процес був тривалим і мирним, тому ховати скарби не було причин. Варто пригадати, що в VII ст. був закопаний скарб і на території давнього Галича, де жили склавини. Належність скарбів мартинівського типу антам підтверджується не тільки тим, що вони включають один і той самий набір речей, а й тим, що наявні в них речі знаходять собі аналогії серед металевих виробів слов'янських ремісників і нерідко відповідають кам'яним відливним формам із ремісничих майстерень, відкритих як на антських, так і на склавінських поселеннях (Скибинці, Семенки, Бернашівка, Зимне). Якщо порівняти карти розповсюдження скарбів VI-VII ст. мартинівського типу з картами пенківської і колочинської культур, то неважко переконатися, що переважна їх кількість знаходиться в межах і навіть на поселеннях цих культур. Це визначає їх належність антській верхівці в цьому регіоні.

Отже, скарби мартинівського типу, як і пенківська культура, належали антам, відомим у Середньому Подніпров'ї за писемними джерелами. Наявність деяких з них в ареалі Колочинської культури свідчить про інфільтрацію антів у райони Верхнього Подніпров'я, де у III-VIII ст. основною групою було слов'янське населення київської та колочинської культур, що поступово слов'янізувало балтський субстрат.

В основу своєї концепції про належність скарбів слов'янським русам Б.О.Рибаков поклав 129-й параграф праці готського історика Йордана "Гетика", написаної в середині VI ст.[7,с.91-92]. Він інтерпретує етнонім "росомони" як "русские люди" і припускає, що в складі лісостепових слов'янських племен, внаслідок сармато-слов'янського симбіозу, "... окреслилось близько IV ст. плем'я "росів", які жили очевидно в південній частині слов'янського світу, найближчий до готів на р. Рось[14,с.86]. Але з контексту §129 "Гетики" випливає, що термін "gens" вжитий тут Йорданом не в значенні племені, як вважає Б.О.Рибаков, а в значенні роду, "клану", як його тлумачить О.М.Анфертьєв (не плем'я, а рід росомонів – як "ingente Amala" – рід Амалів)[15,с.113,с.155]. На користь того, що Йордан писав про рід росомонів, а не про плем'я, свідчить і конкретика цього абзацу. Йордан називає імена сестри (Суніхільда) та братів (Сар та Аммія). У тексті "Гетики", де йдеться про племена, по імені називаються, як правило, лише вожді (рекси) чи їх найближче оточення. О.Анфертьєв вважає, що співставлення імені роду росомонів ("Rosomonorum gens") з "... етнонімом русь не має під собою ніякого ґрунту"[15,с.155]. Тому поняття "Русь", "Русская земля", що нібито означають майже споконвічну етнографічну, мовну, політичну єдність східних слов'ян, а пізніше – давньоруську народність на величезному просторі від Вісли до Волги і від Балтійського до Чорного морів, надумане і нереальне. Писемні джерела для кінця IV – початку VII ст. засвідчують слов'янських антів, а не русів, які, за Б.О.Рибаковим, мали становити ядро майбутньої літописної "Руської землі" у Середньому Подніпров'ї[11,с. 8-15].

Не посилюють концепції про інтеграційну діяльність легендарних слов'янських росів у IV- VII ст. і дані, наведені Б.О.Рибаковим із географічного нарису сирійського автора з середини VI ст. Захарія Ритора або Псевдозахарія.

Легендарний народ "hrws" (грос, ргос), що, за Псевдозахарієм, живе на північ від не менш легендарних амазонок, також не може бути визнаний за слов'ян-русів. Ці казкові незброєні люди-велетні, "яких і коні носити не могли із-за ваги їх тіла", краще вписуються в міфологію, ніж у реальність. Крім того, лінгвісти пояснюють "hrws" (рос, рус) як іранські форми "rouka"/"ruk", що означає "світло", "блискучий", "білий". О.М.Трубачов приводить багато прикладів ономастичної термінології Північно-Причорноморського регіону, що більш-менш співвідноситься з цими термінами, але він також виводить їх від індоіранської основи "ruksa/rus(s)a", що означає "світлий", "білий"[16,с.223]. Він допускає, що у Приазов'ї, в Північному Причорномор'ї і Тавриді міг існувати етнос з назвою "роси", яка пізніше була перенесена на слов'ян.

Приєднавшись до поглядів О.М.Трубчова, В.В.Седов, на основі археологічної ситуації в цих регіонах, вважає, що асиміляція іраномовних скіфо-сарматів Північного Причорномор'я слов'янським населенням відбулася в час існування черняхівської культури (III – IV ст.), до появи тут тюркських номадів. Це припущення було б логічне, коли б справді на берегах Чорного моря були відкриті слов'янські пам'ятки IV – VII ст. Але їх тут немає. Відомі численні сарматські, скіфо-сарматські або гото-сарматські, а пізніше – тюркські могили. З приводу білявого народу, що живе у першій половині I тис. н.е. у степах Північного Причорномор'я, хочу вказати на повну відсутність у цьому регіоні навіть елементів слов'янської матеріальної культури на сарматських могилах у період черняхівської культури. Разом із цим пригадаємо, що Ам'ян Марцелін пише про наявність там красивих аланів із світлим волссям[7,с.275-276]. Отже, світлі люди, що жили у причорноморських степах, не обов'язково повинні бути слов'янами, на що натякає і О.М.Трубачов. У всякому разі, нам не вдалося жодного разу у степах Дніпровського Причорномор'я виділити будь-які пам'ятки першої половини I тис. н.е., які можна було б зв'язати із слов'янами, хоча ми займалися їх пошуками багато років. Слов'янські пам'ятки першої половини I тис. н.е. відкриті лише у лісостеповій частині України.

Отже, росомони – це сарматське родові ім'я. Термін "hrws" сирійця Псевдозахарія у лінгвістичній літературі пояснюється не як іменник – назва якоїсь етнічної групи, а як прикметник "біляві" ("біляві люди"). Це означення через названі вище причини не відносяться до слов'ян. Спроба вичленити русів із етнонімів "росомони" або "роксолани", розділяючи їх на дві частини (такі спроби відомі з XV–XVII ст.) типу роксолани=рос-алани=алани-роси, виявились неспроможними.

Нещодавно (1999 р.) з'явилося нове монографічне історико-археологічне дослідження В.В.Седова "Древнерусская народность", де зроблена ще одна спроба виділити серед слов'янських старожитностей

археологічні пам'ятки русів, але вже на матеріалах іншого хронологічного зрізу. Тепер у центрі своїх побудов В.В.Седов поставив волинцівську археологічну культуру кінця VII–IX ст. Дніпровського Лівобережжя, в ареалі якої існував крупний “Каганат русів”, що тримав у постійному страху Хозарію[17,с.50-82].

Ця культура досить добре вивчена українськими археологами та інтерпретована як старожитності літописних сіверян, які “...сіли на Десні і по Сейму, і по Сулі.¹ Останнім належить і роменська культура VII–X ст., що є наступним хронологічним етапом волинцівської[8, с.3].

Волинцівська культура обрана В.Седовим не випадково. Територіально вона межує з Хозарським каганатом, представленим в археологічному відношенні салтівським поселеннями, городищами і некрополями. Як відомо з літопису, носії волинцівської культури – сіверяни перебували у сфері впливу Хозарії і платили данину. Порівняно високорозвинена Хозарська держава справляла економічний і культурний вплив на своїх сусідів. Тому волинцівська старожитності дещо виділяються серед інших східнослов'янських культур високим рівнем залізоробного ремесла і металообробки взагалі, землеробства і навіть блиском імпортованої високохудожньої досконалої гончарної кераміки. Це, як і скарби, про що йшлося вище, підходить вибраному, майже хоризматичному племені русів, яке за В.Седовим, утворивши свій каганат, вершило історичні долі всіх східних слов'ян.

Друга причина вже не є чисто археологічною. Вона випливає з того, що, на думку В.Седова, можна знайти в писемних джерелах свідчення про русів, які дозволяють помістити їх у “каганат” у межах ареалу волинцівської культури, поряд з Хозарією. Для цього В.Седов використав журнал спостережень франкського уряду за подіями у Північному Подунав'ї, відомий у літературі як “Опис міст і областей Північного Дунаю”, іменованій “Баварським географом”. Його дослідники, зокрема О.Назаренко, О.Пріцак, О.Трубачов, Й.Геррманн, Г.Ловмянський та інші, вважають першою згадкою про русів (Ruzzi) у латино-германському варіанті[3,с.21-26]. Але на цьому виразність джерела кінчається. В.Назаренко, який найдетальніше опрацював це джерело, датує його другою половиною IX ст.[10,с.40-45], а це – фінал волинцівської культури і початок роменської. Отже, це дані – синхронні не волинцівській, а роменській культурі. З іншого боку, VIII–IX ст. – це період активності вікінгів у Європі. У цей час на території угро-фінів та північно-східних слов'янських племінних союзів закріплюються нормани (варяги) і збирають з них данину. “В лето 6367 (859) имяхо варязи изъ за моря на чуди и на словенех, на мери и на всехъ кривичех”[10,с.8]. Але ці, другі історичні реалії В.Седов опускає, хоч археологія засвідчує, що в Ладозі у IX ст., ще до покликання князів, жили як слов'яни, так і нормани-варяги. Це стосується й інших городищ північно-східної частини слов'ян.

Із списку етнообластей (civitates) обираються ті, які відносяться до східноєвропейського ареалу. Серед них Caziri (хозари), після яких Ruzzi (русси), після них Forsderen, Liudi, Fresiti. За послідовністю назв у списку В.Седов поселяє русів в ареалі волинцівської культури на північний захід від Хозарського каганату. Forsderen Liudi читаються як одне складне слово з давньверхньонімецької – Forsderriliudy і вважаються деревлянами (лісними людьми);[Fresiti (за Й.Геррманном – з давньверхньонімецької мови (Freisassen – “вільні люди”)[6,с.164-165], тобто на думку В.Седова, мешканці поля – поляни. Правда, тут є одне неузгодження. Як відомо, літописні поляни займали регіон, що лежить між деревлянами і волинцівською культурою, що не відповідає послідовності списку[22,с.194-200]. Крім того, і Forsderen, і Liudi, і Fresiti – це за списком “Баварського географа” окремі назви етнообластей, тому їх інтерпретація, а тим більше місце на карті Європи не ясні, їх можна і навіть слід вважати невизначальними. Й.Геррманн вважає, що етнообласті “Баварського географа” зафіксовані відповідно до напрямів торгових шляхів[6,с.164-165].

Отже, в нього етнообласті: Ruzzi, Forsderen, Liudi, Fresiti незалежно від того, як він їх інтерпретує, знаходяться між хозарами (Caziri) та уграми (Ungare) у Причорномор'ї, тобто південніше від регіону волинцівської культури, на Дніпрі.

Дещо по-іншому представляє собі список civitates “Баварського географа” О.Назаренко і вже зовсім інакше читає його О.Пріцак[13,с.44-45,с.53].

О.Назаренко, як і Г.Ловмянський, Й.Геррманн та ін., розділяє етноназви на групи за торговими магістралями¹¹. Він зводить їх до чотирьох груп, позначаючи цифровою нумерацією. 1-ша група з першої частини списку (№ 3-17) веде свій перелік з півночі на південь уздовж кордону Франкської держави; 2-га – Сілезько-Лужицька група (№54-64); 3 – група, що відповідає балтійсько-волзькому торговому шляху (№42-48) з можливим північно-причорноморським продовженням (№49-53). Через велику кількість неідентифікованих назв велика центральна група civitates (№18-40) не може бути підведена під будь-яку закономірність. Для нашої теми найважливішою є третя група civitates, прив'язана до балтійсько-волзького торгового шляху[19,с.164-165]. За О.Назаренком, сюди входять етнообласті від назви Пришани (Prissani) до назви Угри (Ungare). Ідентифікація трьох перших (Prissani, Velunzani, Bruzi) не зовсім ясна, але серед них вписана назва Bruzi (Прусси), тому їх локалізація на північному торговому шляху допустима. Четвертий за порядком списку етнікон Вісунбейри (Vuizunbeire). Він приблизно визначається О.Назаренком як весь. Отже, його відношення до балтійського шляху зрозуміле. (В.Седов цей етнікон визначає як волиняни?). Безсумнівно, з волзьким шляхом зв'язані Caziri (хозари), а між ними й уграми (Ungare), що у IX ст. кочували в Причорномор'ї, стоять у списку Ruzzi (русси), Forsderen, Liudi, Fresiti, Seravici, Lukolane. Усі спроби ідентифікації останніх п'яти етніконів, на нашу думку, безуспішні. Навіть Lukolane, якщо їх співвідносити з лучанами, випадають із групи, поєднаної назвами хозар та уграми. Тому визначати за ними локалізацію русів, перетворивши останніх на Руський каганат, як це робить В.Седов, принаймні занадто сміливо і

ризиковано[17,с.50-82]. Отже, до їх однозначної ідентифікації вони ніяк не можуть служити історико-географічними реперами.

О.Пріцак, який присвятив лінгвістичному та історичному аналізу “Баварського географа” як джерела, багато сторінок праці “Походження Русі” повністю заперечує, що тут ідеться про слов’янських русів із Середнього Подніпров’я. На його думку, в останній чверті VIII ст. цю назву перенесла до Північно-Східної Європи Рутено-фризько-норманська торговельна компанія, що сформувалася в Галії під назвою “Русь”. Саме цих русів фіксує “Географ Баварський”, що складений в імперії Каролінгів[13,с.40-45,с.53].

Отже, етнікони із списку етнообластей, де велика їх кількість не піддається перевірці і не може бути визначена, дуже ризиковано, а то й просто недопустимо ставити в основу відповідальних історико-археологічних реконструкцій.

Уже сам факт того, що В.Сєдов поселяє русів IX ст. у лівобережному Середньому Подніпров’ї[17,с.50-58], Й.Геррманн[6,с.160-168] та О.Трубачов – в Азовсько-Причорноморському регіоні[16,с.221-225], а О.Пріцак у регіонах, де діяла Рутено-фризько-норманська торговельна компанія, говорить про рівень невизначеності “Баварського географа” як історичного джерела[13,с.40-45]. Якщо вважати ймовірною спробу О.Назаренка зв’язати ідентифіковані етнікони пруси, хозари, руси, угри з балтійсько-волзьким торговим шляхом[10,с.15-42], (навіть при тому, що він повертає в бік Причорномор’я), то з цього ніяк не випливає, що руси середини IX ст. – це слов’яни – носії волинцівської культури, і що жили вони в цей час до приходу норманських князів – Рюриковичів, у Середньодніпровському Лівобережжі, як вважає В.Сєдов[18,с.194-200].

В історичній реконструкції В.Сєдова це виглядає так: частина черняхівського слов’янського населення в симбіозі з сарматами під тиском гунів наприкінці IV-V ст. переселилася з Північного Причорномор’я в далеке Самарське Поволжя. Тут воно створює іменьківську культуру. В кінці VII на початку VIII ст. носії іменьківської культури вже в зовсім іншій іпостасі переселяються у Середньодніпровське Лівобережжя і створюють тут Каганат русів, представлений археологічно волинцівською культурою. Типологічний зв’язок між іменьківською та волинцівською культурами пояснюється наявністю в їх керамічних комплексах високоякісних гончарних посудин та виготовлених за їх зразком поодиноких проголошених ліпних горщиків. У керамічних комплексах на волинцівських пам’ятках дійсно присутні високоякісні гончарні посудини салтово-маяцьких зразків. Вони разом складають близько 10% посуду. На іменьківських пам’ятках (і то не всіх) – це лише окремі рідкісні знахідки. Все це, на нашу думку, свідочить про вплив хозаро-болгарських культурних впливів на обидві культури. За виразом дослідника волинцівської культури С.Юренко, гончарна високоякісна кераміка, що присутня в її комплексах, є “іншокультурними впливами”, що засвідчують етнічну неоднорідність населення Дніпровського Лівобережжя[19,с.244-250]. В усіх культурах, що перебували під впливом Хозарського каганату, такий посуд, характерний для салтово-маяцьких старожитностей – присутній, В.Сєдов не приводить ніяких доказів, які б свідчили про відхід великої групи черняхівського населення з Нижнього Дніпра на Волгу. Писемні джерела, зокрема Йордан та Прокопій Кесарійський подають відомості про відхід черняхівських готів та аланів на Дунай і не знають готських відселень у Поволжя. Одним невиразним наземним житлом, відкритим на Старо-Майнському городищі в Ульяновській області, яке нібито може мати аналогії на вельбарських і тих черняхівських поселеннях, де жили готи, пояснити переселення не готів-германців, а слов’янських великих груп із черняхівського ареалу на Волгу нелогічно і неможливо. На цьому городищі і на інших поселеннях іменьківської культури відкриті численні квадратні житла – напівземлянки з центральним стовпом, близькі до жител киявської культури. Вони і належали слов’янським переселенцям у Поволжі.

Слід вважати надуманим слов’яно-іранський симбіоз у черняхівській культурі Північного Причорномор’я, де сарматські матеріали відомі, але немає слов’янських, про що говорилося вище. Немає ніяких даних, що саме цей симбіоз – і є руси, які спочатку пішли на Волгу, а звідти вже у вигляді іменьківсько-волинцівської культури повернулися на Дніпро і створили тут “Руський каганат”. З приводу слов’яно-іранського симбіозу висловився недвозначно О.Трубачов. Він вважає, що іранське походження слова “Русь” позбавлене лінгвістичної опори [16,с.22-224].

Питання витоків волинцівської та її спадкоємиці роменської культури виникло з появою перших публікацій про них. Воно дискутується і сьогодні.

І.Ляпушків вважав, що роменська культура, куди він включав і волинцівські пам’ятки, виникає з приходом на Лівобережжя на початку VIII ст. населення слов’янської райковецької культури з правого берега Дніпра[9,с.356-366]. Спостереження дослідника про близькість пам’яток райковецької і роменської культур підтверджуються все новими матеріалами. Більш того, нині вдалося встановити, що процеси інфільтрації слов’янського правобережного населення на Лівобережжя почалося ще на етапі празько-корчацьких та пенківських старожитностей на початку VII ст. Про це однозначно свідчить поява тут глиняних печей, вирізаних у материковому останці, курганних поховань, певних типів ліпного посуду, що не мають на Лівобережжі місцевих попередників, але характерні для Волинського Правобережжя. Недавно виникла навіть концепція (І.Гавритухин, А.Обломський, О.Щеглова), за якою склавини силою підпорядкували Лівобережжя, про що говорилося вище. Аналіз усіх категорій знахідок, масового ліпного посуду, жител, поховань приводить до висновку, що основну масу прибульців на Лівобережжя склали слов’яни – носії райковецької культури на її сахнівському етапі. На Правобережжі, зокрема на Поділлі, процеси інтеграції антів та склавинів за археологічними матеріалами спостерігаються вже з кінця VI – початку VII ст.

В.Петрашенко провела статистичний аналіз співвідношення керамічних комплексів пам'яток сахнівського та волинцівського етапів, з одного боку та їх відношення до кераміки райковецької і роменської культур, з другого. Коефіцієнт подібності основних форм посуду виявився вражаючим. Подібність основних форм ліпного посуду Монастирки Канівського поселення, Сахнівки Житомирського Полісся, Ходосівки, Києва досягає 80–88%; Волинцівського поселення Житомирського Полісся, Ходосівки, Києва – 81–86%; Новотроїцького городища, Житомирського Полісся, Пастирського городища, Стецівки – 80–81%. Авторка підкреслює, що в усіх трьох групах присутнє Житомирське Полісся, тобто класична кераміка райковецької культури. Середній коефіцієнт подібності керамічних комплексів коливається в межах 80-85%. Якщо врахувати, що І.Русанова тим же методом довела пряме переростання пам'яток празько-корчацької культури в райковецьку, то не можна не погодитися з обома дослідницями в тому, що населення, яке створило празько-корчацьку і райковецьку культуру в процесі розселення та асиміляції носіїв пеньківської культури антів було також основним творцем волинцівської та роменської культур. В.Петрашенко посилює свою тезу і прикладами влаштування інтер'єрів жителів [12,с.230-237]. Усі наведені нами дані повністю спростовують спроби поселити на Дніпровському Лівобережжі вихідців із Поволжя – носіїв іменьківської культури. Археологія засвідчує поступове розселення слов'ян з верхнього Дніпра на Волгу, а не навпаки.

Отже, ні сарматських росомонів, ні Ruzzi (русів) “Баварського географа” у світлі проведеного багатьма дослідниками аналізу писемних та археологічних джерел, неможливо признати творцями східнослов'янського каганату русів. Археологічні матеріали Середнього Подніпров'я VI–X ст., зокрема скарби мартинівського типу і волинцівсько-роменська культура співвідносяться відповідно з антами Йордана Прокопія та сіверянами “Повісті врем'яних літ” [11,с.17-19]

На нашу думку, такого племінного утворення, яке поглинуло інші східнослов'янські племена за Б.Рибаківим у кінці IV–VIII ст., а за В.Сєдовим у IX ст. і створило східнослов'янську єдність – основу майбутньої давньоруської народності, на Середньому Дніпрі не існувало.

Історична картина, змальована літописцем Києво-Печерської лаври, і надалі залишається найбільш реальною і неспростованою.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Амброз А.К. Кочевнические древности Восточной Европы и Средней Азии V-VII вв. - Степи Евразии в эпоху средневековья. - Археология СССР. - М., 1981.
- 2.Баран В.Д. Скарби VI-VIII ст. Анти чи Русь? - Археологія №1. - М., 1998.
- 3.Березовец Д.Т. Археологические памятники летописных северян. - КСИА АН УССР. - К., 1953. - Вып. 3.
- 4.Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. - М., 1996.
- 5.Евразии в эпоху средневековья. – Археология СССР. - М., 1981.
- Спицын А.А. Древности антов. – Сб. отд. русского языка и словесности АН СССР. - М., 1928. - С.12-15.
- 6.Геррманн И. Ruzzi, Forsderen Lindi, Fresiti. – К вопросу об исторических и этнографических основах “Баварского Географа”. – Сб. Древности славян и Руси. - М., 1998.
- 7.Йордан. О происхождении и деяниях гетов (пер. Е.Скржинской). - М., 1960.
- 8.Літопис Руський. - К., 1985.
- 9.Ляпушко И.И. Городище Новотроицкое. - МИА. - М.-Л., 1958. - Вып.74.
- 10.Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX-XI вв. - М.,1993.
- 11.Повесть временных лет. - М. 1950. - Ч.1.
- 12.Петрашенко В.О. Формування культури типу Луки-Райковецької у Середньому Подніпров'ї // 36. Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. - Київ т- Львів, 1999.
- 13.Пріцак О. Походження Русі. - К., 1997.
- 14.Рыбаков Б.А. Древняя Русь и русские княжества XII-XIII вв. - М., 1982.
- 15.Свод древнейших письменных известий о славянах. - М., 1991. - Т.1 (I-IV вв.).
- 16.Трубачев О.Н. В поисках единства. - К., 1997.
- 17.Сєдов В.В. Древнерусская народность. - М., 1999.
- 18.Сєдов В.В. Славяне в средневековье. - М., 1996.
- 19.Юренко С.П. Население Днепровского Левобережья в VII-VII вв. (Волинцевская культура). - Сб.Тр. V Международный Конгресс археологов славистов. - К., 1988. - Т.4.

Анты, северяне или русы?

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы по истории Украины IX века, в частности вопрос прихода норманнов-русов в среду автохтонов антов, полян и северян.

Основной акцент сконцентрирован на племенных взаимоотношениях славян, автохтонов Украины с норманнами “варягами”, хозарами и финно-уграми.

Ключевые слова: анты, русы, поляне, древляне, северяне, восточнославянская общность, древнерусская народность.

Volodymyr Baran

Anty, Northern People or Russes.

Anotation: The article deals with the problem of the history of Ukraine of IX-th century, the questions on the appearance of normans-russ in the environment of avtohtoniv, ants, polyans and northern people are cleared up.

The main stress is given to the tribe relations of slovanic people, avtohtoniv of Ukraine and nornans “varyag”, hozariv and fino-ugriv.

Key words: Anty, russij, polyany, drevlyany, northern people, eastslavonic unity, earlyrussians nationality.

Баран Володимир Данилович - доктор історичних наук, професор, академік Національної Академії Наук України, провідний науковий співробітник Інституту українознавства МОН України (Київ).

DS: Стаття опублікована в журналі Українознавець. Львів. Ліґа-Прес-2006, с.6-11.

На неї можна посилатись.

Робоча та домашня адреса автора.

E-mail: ukrainoznavezz@ukr.net
www.easterneurope.nethouse.ua